

ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ШУХЕВИЧА В УКРАЇНСЬКОМУ ЛЕГІОНІ (1941—1943)

«Роман був, як називали його націоналісти, 105-відсотковий. То була найвища оцінка тих, хто належав до ОУН. [...] Роман був дуже товариський, компанійський, приємний, викликав велику приязнь до себе. Я так йому вірив, що якби він посеред ночі сказав мені, що то світить не місяць, а сонце, повірив би йому беззастережно. Таке було велике довір'я до його особи»¹.

Такими незвичними теплими словами характеризували Романа Шухевича друзі, а вороги осипали його прокльонами. Шухевича любили і ненавиділи, але нікого його особа не залишала байдужим.

Навколо постаті лідера воюючої України вирости легенди, з'явилися міфи, частина тих легенд стосується безпосередньо періоду служби Романа Шухевича в Українському легіоні — Дружинах українських націоналістів (ДУН).

На жаль, документів щодо діяльності майбутнього Головного командира УПА в лавах Легіону збереглося небагато, а тому часто доводиться послуговуватися спогадами і свідченнями очевидців.

Як відомо, після окупації Карпатської України Роман Шухевич через Румунію та Югославію дістався до Австрії, де після зустрічі з членами Проводу ОУН отримав завдання займатися підтримкою зв'язку із Західною Україною через зв'язковий пункт у Гданську².

Практичну діяльність Р. Шухевича на цій конспіративній посаді перервала німецько-польська війна. Щойно стало можливим пересуватися територією окупованої гітлерівцями Польщі, Р. Шухевич перебрався до Кракова — центру українського національного життя в Генеральному Губернаторстві у 1939—1941 рр. Тоді ж, наприкінці осені 1939 р., до Кракова прибула родина Романа — дружина

¹ Чайківський Б. «Фам». Рекламна фірма Романа Шухевича. — Львів, 2005. — С. 86–87.

² Посівнич М. Роман Шухевич (1907-1950). Біографічний нарис // Визвольний шлях. — 2004. — Кн. 3 (672). — С. 51.

і син, з якими він мешкав спершу на вул. Урядничій, а згодом — на вул. Зеленій³.

У лютому 1940 р. майбутній генерал-хорунжий УПА ввійшов до складу новоствореного Революційного Проводу ОУН, обійнявши посаду Крайового провідника ОУН на українських етнічних землях у Генеральному Губернаторстві, водночас куруючи зв'язок з організаційним активом у підрадянській Україні.

Маючи добрий військовий вишкіл, закоханий у військову справу Роман Шухевич, звісно, не міг стояти осторонь підготовки військових кадрів ОУН на Закарпатті. Починаючи з 1941 р., він, поряд з організаційними, займається і вишкільними справами, відповідаючи у Головному військовому штабі ОУН за підготовку і військовий вишкіл провідних членів організації⁴.

Злам 1940/1941 рр. приніс кардинальні зміни в тогочасному світі. Після візиту в листопаді 1940 р. до Берліна В. Молотова, коли керівній верхівці Третього Райху стало очевидно, що більшовицькі вожді вправно обманули їх під час підписання пакту в серпні 1939 р. і Кремль відверто почав претендувати на території, які нацисти вважали своєю «сферою інтересів», Гітлер наприкінці року продиктував свою знамениту директиву № 21. Підготовка до війни з СРСР перейшла у завершальну стадію.

Підписання директиви зняло з німецьких військових кіл обов'язок дотримуватися договору про ненапад з Москвою і відкрило дорогу до пошуку контактів з представниками визвольних антибільшовицьких рухів, окупованих Росією народів.

На початку 1941 р. представники німецького Абверу та Верховне командування Вермахту (Oberkommando der Wehrmacht — ОКВ) вийшли на контакт із Революційним Проводом ОУН, пропонуючи здійснити військовий вишкіл обмеженої кількості українських військовиків. Розглядаючи таку пропозицію як можливість отримати добре підготовлене ядро майбутньої української армії, котра могла стихійно почати формуватись у разі війни Німеччини проти СРСР, Революційний Провід доручив вести переговори з представниками ОКВ Ріку Ярому, який довгий час був зв'язковим між ОУН і

³ Шухевич-Березинський Ю. Мої зустрічі з батьком // Роман Шухевич. Р. Лозовський — Тарас Чупринка — Тур. — К., 2005. — С. 62–63.

⁴ Посівнич М. Роман Шухевич (1907-1950). — С. 51.

Роман Шухевич у лавах ДУН. 1941 р.

німецькими військовими колами⁵. Спочатку Р. Ярий провів зустрічі з офіцерами резерву ОКВ (Г. Кохом, Т. Герулісом, Т. Оберлендером). За свідченнями Р. Ільницького, ці переговори тривали до лютого 1941 р. і завершилися попередньою згодою німців на прийнятних умовах зайнятися підготовкою близько 700 українських добровольців⁶.

Досягнувши порозуміння з офіцерами резерву, Р. Ярий розпочав переговори безпосередньо з шефом сухопутних військ генералом В. фон Бравхічем, що займався бойовою підготовкою німецьких армій до війни з СРСР, а також із начальником Абверу — адміралом В. Канарісом. На кінцевому етапі до переговорів, котрі проходили в Берліні, долучився і С. Бандера⁷. В результаті було досягнуто угоди про вишкіл 800 кандидатів на старшин, а 25 лютого 1941 р. В. Канаріс дав санкцію на створення Українського легіону.

Згадуючи про зустрічі з керівництвом німецької армії, С. Бандера підкреслював, що офіційної угоди між ОУН(б) та ОКВ укладено не було, однак українці передали своїм німецьким візаві письмовий перелік умов, на яких організація погоджувалася на співпрацю. «Головні передумови були такі: завданням відділу є боротися проти большевицької Москви за відновлення і захист Самостійної Соборної Української Держави. Цілий відділ є під наказом Проводу ОУН, зобов'язаний перед ним присягою. Про введення відділу у воєнні дії

вирішує Провід ОУН і тільки за його згодою відділ виконує дотичні накази. Відділ підлягає німецькій військовій владі в межах військового вишколу та військового побуту, в той час зобов'язується до того спеціальним приреченням, але не складає жодної німецької військової присяги. Відділ зберігає власний внутрішній порядок. Військова референтура Проводу ОУН надає військові ступені і встановлює командний склад у відділі ДУН»⁸.

Завдяки цим умовам Революційний Провід призначив своїх командирів до Українського легіону, в результаті чого у ДУН сформувалась доволі дивна для війська подвійна система підпорядкування: з одного боку бійці виконували накази німецьких офіцерів, коли йшлося про вишкіл або перебування на фронті, а з іншого — українських командирів, коли йшлося про політичні проблеми. Причому майбутнє показало, що розпорядження українських зверхників виконувалися беззастережно і всупереч німецьким.

Відібрані для служби в Легіоні бійці були поділені на дві групи — батальйон спеціального призначення «Нахтігаль» (північна група ДУН) та організація «Роланд» (південна група ДУН). Саме батальйону «Нахтігаль» судилося відіграти важливу історичну роль улітку 1941 р., тому не дивно, що власне в ньому опинився Роман Шухевич. На плечі майбутнього генерал-хорунжого УПА лягла відповідальність за долю українського військового відділу.

В українській мемуаристиці та науковій літературі існує усталена думка про те, що ДУН готували насамперед для того, аби в майбутньому розгорнути їх у повноцінну українську армію. І ця думка цілком справедлива та обґрунтована. Однак, на наше глибоке переконання, ДУН, особливо батальйон «Нахтігаль», дістали від керівництва організації ще одне надзвичайно важливе завдання, пов'язане якраз із забезпеченням проголошення 30 червня 1941 р. державотворчого Акту. Поки що не знайдено документів, котрі б підтвердили цю версію, але як гіпотеза, що базується на логіці подій, вона, гадаємо, має право на існування.

Відомо, що Р. Шухевич був учасником Краківського великого збору ОУН, котрий відбувся у вигляді серії нарад, на яких напружували надзвичайно важливі, фундаментальні рішення, що

Відомо, що Р. Шухевич був учасником Краківського великого збору ОУН, котрий відбувся у вигляді серії нарад, на яких напружували надзвичайно важливі, фундаментальні рішення, що

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 263. — Спр. 49830. — Т. 1. — Арк. 36–38.

⁶ Pnytskyj R. *Deutschland und die Ukraine 1934–1945*. — München, 1956. — V. 2. — S. 140.

⁷ Лебедь М. *До зв'язків ОУН-Бандери з німецьким військом // Свобода*. — Джерзі Сіті, 1966. — Ч. 3. — 11 черв.

⁸ Бандера С. *Командир-провідник. (Слідами славної пам'яті Романа Шухевича) // Бандера С. Перспективи української революції*. — К., 1999 — С. 293.

стали визначальними у діяльності організації в найближчі роки. Саме після II Великого збору з'явилися відомі інструкції стосовно діяльності ОУН в умовах війни та державного будівництва, після Збору почали інтенсивно формуватися похідні групи ОУН. Усю свою потугу, всю волю організація скерувала на надважливе, титанічне завдання, що було альфою і омегою діяльності ОУН — відновлення незалежності України. Отож вимальовується цілісна картина, сценарій відбудови втраченої держави, у якому вагому роль повинна була відіграти Північна група ДУН на чолі з Романом Шухевичем. На наш погляд, цей сценарій, в ідеалі, мав виглядати так: «Нахтігаль» разом із німецькими фронтовими частинами наближається до Львова, а у вирішальний момент випереджає їх і завдяки взаємодії з оунівськими повстанцями-бойовиками захоплює місто, встановлюючи в ньому військовий контроль. Якнайшвидше до Львова проникає спеціальна похідна група Ярослава Стецька, яка миттєво проводить збори політичних лідерів українського Львова й оголошує відновлення державності. Роман Шухевич стає міністром або заступником міністра оборони і починає формувати на базі Легіону українську армію.

Цей план було виконано максимально точно. «Нахтігаль» увійшов до Львова після серії оунівських повстань у місті, які змусили більшовиків поспіхом відступити, зовсім не обороняючи найбільшого населеного пункту в регіоні. Близько півночі 29 червня 1941 р., отримавши від оунівської розвідки підтвердження інформації про те, що більшовики покинули Львів, командування батальйону, за наполягання Романа Шухевича, вирішило самочинно зайняти місто тієї ж ночі. «Нахтігаль» захопив у Львові стратегічні об'єкти: електростанцію, вокзал, радіостанцію, ратушу, водонапірні вежі⁹. Відділи, в яких вояки добре знали місто, були відправлені до тюрем. Окремі відділи українського батальйону зайняли готель «Асторія», приміщення 2-ї німецької гімназії на Гетьманських Валах і школи по вул. Курковій¹⁰. Досить докладно описує свої враження від перших годин приходу до Львова вояк ДУН А. Феденишин: «Дня 30 червня 1941 р. в 3.30 год. вранці, з серцем, повним туги і радості,

⁹ Кальба М. *Дружини Українських Націоналістів*. — Детройт, 1992. — С. 36–37.

¹⁰ Трофимович В. *Історія військових формувань ОУН (1939–1942 рр.)*. — Львів, 1994. — С. 19.

я глянув у сторону Львова. Наш курінь під проводом сотника Шухевича в імлі чудового ранку просувався вперед. Була година 5.50 вранці. Перед нами Львів від сторони Клепарова. Входимо обережно на вулицю — крок мов говорить, що діється в наших серцях. Очі шукають ворога... Самі не певні, чи є ворог в місті чи його немає, але всміхаємося і бадьоро лунає пісня: «А ми тую червону калину»... і пробудився Львів... На ратуші замайоріли прапори, була година 6.35 30 червня 1941 р.»¹¹.

Фактично, Роман Шухевич із «Нахтігалем» зробив у Львові 1941 р. те саме, що українські офіцери Австро-Угорської армії в листопаді 1918 р. Місто було взято під український контроль. Поляки, які тоді складали більшість мешканців, були поставлені перед фактом: Львів опанували українці, і це унеможливило акції польського підпілля. Похідна група Ярослава Стецька отримала змогу протягом дня здійснити свою особливу місію — проголосити Акт відновлення Української Держави. Нацисти змушені були зважати на присутність у Львові озброєної української частини. Доки протягом тижня вояки Легіону залишалися в столиці Галичини, німецька окупаційна адміністрація не наважувалася на силову ліквідацію Українського Державного Правління (УДП) та арешт його провідників.

Таким чином Роман Шухевич зі своїми бойовими побратимами виконав основне завдання — забезпечив умови для проголошення історичного Акту. Однак деяких подій, які сталися у Львові, лідери ОУН, на наше переконання, не передбачили, тож Р. Шухевичу та Я. Стецькові довелося діяти «відповідно до обставин».

По-перше, Шухевич і Стецько не могли передбачити того, що, крім українського батальйону, зранку 30 червня до Львова ввійде перший батальйон полку «Бранденбург», а до полудня місто буде буквально «затоплене» масою німецьких військ. Присутність великої кількості німців, мабуть, змусила Я. Стецька дописати 3-й пункт самостійницької декларації (або оприлюднити домашню «заготовку»), у якому згадувалося про Гітлера та Німеччину. Про те, що це був резервний варіант, свідчать інструкції ОУН від травня 1941 р., де вміщений текст Акта «проголошення незалежності» без 3-го пункту. Відомо, що Ярослав Стецько у Львові (очевидно за

¹¹ *Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали*. — К., 2001. — С. 6–7.

порадами досвідчених колег-політиків) замінив слово «проголошення» на «відновлення». Можливо, тоді ж виникла ідея згадати в документі про Німеччину.

По-друге, Роман Шухевич не міг передбачити, що більшовики, втікаючи зі Львова, масово розстрілюватимуть в'язнів тюрем і що серед розстріляних виявиться його брат Юрій та родичі багатьох інших легіонерів. Українським воякам було дозволено розшукати і поховати останки родичів, і це допомогло німцям швидко опанувати ситуацію в місті. Німецьке командування надало українцям тижневу відпустку, пояснюючи своє рішення гуманними мотивами, а тим часом віддало наказ німецьким частинам зайняти стратегічні пункти Львова, усунувши звідти українських легіонерів. До 9 липня 1941 р. останні відділи ДУН покинули місто Лева, а вже через три дні голова українського уряду Ярослав Стецько був арештований.

Також поспішне усунення «Нахтігалю» зі Львова було потрібне гітлерівцям для того, щоб зупинити потік добровольців, які бажали долучитися до зародку українського війська, — адже звістка про українські добровольчі формування миттєво розлетілася краєм і навіть досягла Західної Європи, звідки українські робітники надсилали прохання зарахувати їх до легіонів, які борються «за звільнення Батьківщини»¹². Кадровий співробітник Абверу Оскар Райле у спогадах дуже влучно схарактеризував ситуацію, що склалася тоді навколо львівських подій: «В боях під Львовом і за нього українські солдати продемонстрували зразкову мужність та відвагу. Населення з неймовірною радістю зустрічало німецькі війська, які разом з ними ввійшли до міста. В той момент було б просто набрати декілька полків та дивізій серед 40-мільйонного народу України. Вони розділили би з німцями всі труднощі, якби їм дозволили самоуправління. Солдати “Нахтігалю” виявили в тюрмах Львова тисячі щойно розстріляних своїх співвітчизників. Коли про це стало відомо, в країні вибухнула жагуча ненависть до вбивць і надзвичайно багато українців виявило бажання піти добровольцями на війну проти Радянського Союзу»¹³.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі — ЦДАВО) України. — Ф. 3959. — Оп. 2. — Спр. 45. — Арк. 23–24.

¹³ Райле О. Тайная война. Секретные операции Абвера на Западе и Востоке (1921–1945). — Москва, 2002. — С. 165–166.

Тож, побоюючись розгортання Українського легіону в повноцінну українську армію, нацисти усунули відділ Р. Шухевича зі Львова.

Ще одним важливим моментом, на якому хотілося б зупинити увагу, є проблема репресій проти євреїв та польських інтелектуалів на початку липня 1941 р. у Львові. Надзвичайно часто радянська (російська), польська та єврейська літератури закидали (а подекуди роблять це й досі) бійцям Українського легіону погроми єврейських кварталів і розстріл польських професорів. І хоча сьогодні вже існують дослідження, що вказують на необґрунтованість цих закидів, хоча у зв'язку з ними проведено судові процеси тощо, — усе ж хотілося б згадати про Романа Шухевича в контексті цих звинувачень.

Деякі радянські публіцисти стверджували, що Р. Шухевич особисто цілими ночами проводив допити і віддавав на розстріл арештованих радянських функціонерів у Львові. Таке твердження виглядає безглуздим не лише з погляду логіки (чому військова частина, а саме нею був «Нахтігаль», мала проводити слідство і допити, якщо у Львові вже з 1 липня було німецьке СД, а також функціювала українська міліція?), але й з погляду психологічного стану самого Романа Шухевича. Як ми вже зазначали, він знайшов у Львові тіло свого замордованого брата Юрія, з яким був дуже близьким у дитинстві та в юності. Пережити подібне важко навіть людині з міцними нервами. Смерть брата, очевидно, сильно вплинула на Р. Шухевича, бо 30 червня він не прийшов на Національні Збори. Важко уявити, щоб чоловік, який, займаючись похоронами брата, пропустив історичну подію, що була кульмінацією всього його життя, у той же час займався переслуховуванням дрібних радянських функціонерів. Більш вірогідними видаються спогади підстаршини «Нахтігалю» М. Кальби; за його словами, перед тим як надати воякам тижневу відпустку (1—7 липня 1941), Р. Шухевич суворо наказав: «Не виконувати жодних наказів німців чи інших частин, крім наказів наших командирів», а далі порадив: «Не беріть нічиєї крові на свої руки. Не допускайтеся жодних злочинів чи помсти на наших ворогах поляках чи жидах, бо це не наша справа займатися цим»¹⁴.

13 липня 1941 р. Роман Шухевич зі своїми вояками опинився на фронті перед «Лінією Сталіна» — на старому радянсько-польському

¹⁴ Кальба М. Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. — 1998. — № 3. — С. 62.

кордоні. Німецьке військо командування відзначило відвагу, яку українці виявили в боях за укріплені позиції червоних у Браїлові та Вінниці. 20 липня, після закінчення боїв за Вінницю, український курінь відправили до містечка Юзвин (Некрасове) на двотижневий відпочинок. Skorиставшись цією нагодою, Роман Шухевич налагодив контакти з похідними групами ОУН, і разом з ними вояки ДУН розпочали в районі активну державницьку роботу, створили органи місцевої адміністрації. Однак уже в 20-х числах липня Шухевич дізнався про арешти Бандери та Стецька, ліквідацію УДП і приєднання Галичини до Генерального Губернаторства. Усі солдати й офіцери були страшенно обурені та спантеличені подібними діями німців. Ober-лейтенант Герцнер записав тоді у своєму щоденнику: «Українці просто збентежені тим, що їхній боротьбі за свободу, щойно вона розпочалась, відразу покладено край»¹⁵. 30 липня до батальйону прибули сам шеф Аверу адм. В. Канаріс і начальник Аверу-2 генерал Е. фон Лагузен, які, щоправда, не привезли ніяких утішних звісток, а лише підтвердили інформацію про розчленування України та арешт лідерів ОУН(б). Поговоривши з командиром батальйону, вони того ж дня відбули до Берліна¹⁶.

У такій ситуації Роман Шухевич як керівник північної групи ДУН надіслав до ОКВ протест, у якому наголосив, що внаслідок «арешту нашого Уряду і Провідника Легіон не може далі перебувати під командуванням німецької армії»¹⁷. Цей крок з боку Шухевича був винятково відважним. За відмову продовжувати службу у військовий час бійців Українського легіону могли розстріляти. Очевидно, розправі завадив той факт, що «Нахтігаль» не складав німецької військової присяги і не був зобов'язаний виконувати ті накази, що суперечили політичній лінії ОУН.

Відповідь на протест Шухевича надійшла 13 серпня 1941 р. Згідно з нею, спецвідділ «Нахтігаль» отримав наказ пішим маршем передислокуватися до Жмеринки. На залізничній станції курінь роззброїли (тільки старшинам лишили особисту зброю), посадили до ешелонів і під охороною німецької жандармерії вивезли до Кракова.

¹⁵ Волков А., Славин С. Адмірал Канарис — «Железний» адмірал. — Москва—Смоленск, 1999. — С. 431.

¹⁶ Там само.

¹⁷ У лавах дружинників: спогади учасників / Упоряд. М. Кальба. — Денвер, 1982. — С. 36.

У столиці Генерального Губернаторства батальйон тижень очікував вирішення своєї долі. Згодом стрільці помандрували до місця передвоєнної дислокації в Нойгаммері, куди прибули 27 серпня 1941 р.¹⁸. Відтак у тил відправили і південну групу ДУН — організацію «Роланд».

Протягом перших тижнів вересня 1941 р., через невизначений стан, відсутність зброї, продовольчих пайків, сигарет тощо, серед стрільців «Нахтігаль» утверджується думка про необхідність саморозпуску Легіону. Роман Шухевич зумів утримати ситуацію під контролем і переконати підлеглих, що потрібно триматися разом, не допустивши до дезертирства, яке гітлерівці могли використати як привід для переведення легіонерів у концтабори.

Лише наприкінці вересня 1941 р. німці повернули солдатам та офіцерам конфісковану раніше зброю. У куренях розпочались заняття з бойової підготовки. Командири обох частин Легіону (Шухевич і Побігуший) постійно підтримували контакт і спільними стараннями виробили меморандум до німецької влади, а також домоглися, щоб обидві українські частини звели до одного місця дислокації¹⁹. Після спільної наради 16 жовтня 1941 р. кожен вояк об'єднаного Українського легіону поставив свій підпис під зверненням до німецького командування й керівників Райху, яке відоме в історії під назвою «Меморандум Українського Легіону». Документ, чий основні тези сформулював Роман Шухевич, складався з 10 пунктів. В остаточному варіанті він мав такий вигляд: «1. Привернути проголошення самостійності України. 2. негайно звільнити всіх арештованих наших політичних провідників ОУН і Степана Бандеру. 3. негайно звільнити з ув'язнення членів Тимчасового Державного правління з Ярославом Стецьком на чолі. 4. Забезпечити негайно членів найближчої родини учасників Легіону і звільнити з ув'язнення їх близьких. 5. Реорганізований Легіон може бути вжитий до дальших воєнних дій тільки на українських теренах. 6. Команда Легіону і вишкільного його коша має бути українська. 7. Обов'язки і права командного складу будуть такі, як в німецькій армії. 8. Члени

¹⁸ Кальба М. Роман Шухевич в ДУН: (Дружини Українських Націоналістів). — С. 64; Бойцун Р. Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів) // Вісті комбатантів. — Торонто—Нью-Йорк, 1982. — № 5-6. — С. 48.

¹⁹ Патриляк І. Легіони Українських Націоналістів (1941–1942): історія виникнення та діяльності. — К., 1999. — С. 27.

Легіону зложили вже присягу на вірність Україні і тому не можуть присягати на вірність інших держав. 9. Реорганізований Легіон може підписати умови однорічної контрактної служби (до кінця 1942 року). 10. Контракт підписує кожен член індивідуально і кожен одержує копію тієї двосторонньої умови»²⁰.

Перша відповідь до штабу Українського легіону надійшла 18 жовтня 1941 р. У телефонограмі з Берліна повідомлялося, що «Меморандум» розглядається і думка командування буде з'ясована через декілька днів, а тим часом південна група («Роланд») дістала наказ передислокуватися з майном у Франкфурт-на-Одері для об'єднання з «Нахтігалем» і утворення нової організації.

21 жовтня обидва курені злилися в одну частину. Згідно з даними, які наводять українські офіцери, на той момент ДУН налічували 650 солдатів і старшин. У новій частині переформували всі відділення, взводи і роти так, щоб у кожному підрозділі була приблизно рівна кількість солдатів з «Роланду» і «Нахтігалю». Обов'язки командира українського формування лягли на плечі май. Є. Побігущого, його заступником і командиром першої сотні став Р. Шухевич²¹.

Спогади учасників Легіону свідчать: бійці «Нахтігалю» були дещо розчаровані тим, що Роман Шухевич не став командиром об'єднаного Легіону. Хорунжий «Роланду» Теодор Крочок так описував ці переживання в щоденнику: «“Нахтігалівці” дивуються й жалують, що сотник Шухевич не перейняв команди цілого Легіону, бо чейже був командиром першого в часі створеного Легіону і в характері командира також виявив незвичайні здібності й прикмети. Знов “роляндівці” твердять, що військо є військом і молодший ступенем завжди дає першенство старшому, а тому таке трактування справи з боку Шухевича говорить про те, що сотник є дійсно вояком високої ціни [...]»²². Справді, Роман Шухевич за місяць перебування на фронті довів своїми діями і своїм ставленням до підлеглих, що є вояком і командиром найвищого гатунку, бо далеко не кожен підлеглий висловлює таку довіру і прихильність до свого командира на війні.

²⁰ Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). — С. 55.

²¹ Там само. — С. 86.

²² Там само. — С. 57.

Тим часом з Берліна надійшла остаточна відповідь на «Меморандум». Привіз її 1 листопада 1941 р. офіцер Магдебурзької округи німецької поліції порядку в супроводі свого штабу. Усі арешти, проведені серед лідерів ОУН(б), було оголошено «кримінальними» (про хід слідства обіцяно інформувати штаб ДУН). Офіцер повідомив, що Легіон після закінчення підготовки поїде на Східний фронт (не вказуючи, однак, на яку ділянку фронту, — він покликався на військову таємницю). Другої присяги від українців не вимагали. Офіцер сказав, що нічого не знає про повернення українського уряду, а особисті прохання обіцяв вирішити позитивно²³.

Хоча вояки були розчаровані такою відповіддю німців, 25 листопада розпочалось укладення індивідуальних контрактів на один рік служби (від 1 грудня 1941 р. до 1 грудня 1942 р.). Лише 15 осіб відмовилися продовжити службу, внаслідок чого відразу були відправлені до «таборів праці».

У таких обставинах, коли в бійців могла зродитися зневіра і розчарування, Роман Шухевич разом з іншими українськими старшинами намагався якнайбільше часу присвячувати військовій підготовці бійців, щоб відвернути увагу легіонерів від тяжких політичних обставин, у яких доводилося жити і працювати.

Цікаво, що в цей період, коли Легіон перебував у Нойгаммері, а потім у Франкфурті, Р. Шухевич налагодив тісні контакти з підпіллям ОУН у Німеччині та Генеральному Губернаторстві. Як свідчив член Легіону Віктор Харків, він отримував від Шухевича ввідрядження для виконання організаційних доручень: він перевозив із Кракова окупаційні злоті (значна частина з яких була фальшивою) і нелегально реалізовував їх на території Німеччини²⁴. Отримані справжні райхсмарки використовувалися на потреби ОУН. Такі валютні махінації були надзвичайно ризикованою справою, за яку, в разі провалу, всім причетним до неї людям загрожував щонайменше концтабір.

Наприкінці лютого 1942 р. Український легіон одержав наказ вихати до зони бойових дій. 19 березня 1942 р. перші групи українських солдатів завантажились у вагони й рушили в свою

²³ Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. (Спогади комбатантів). — С. 58.

²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 18.

білоруську одісею, а основна маса військовиків була відправлена до Білорусі 22 березня. Маршрут Українського легіону проходив через Варшаву, Кельце, Грудзьонц, Барановичі до Мінська. Лише в дорозі солдати дізналися, що їдуть до Білорусі. 22 березня поїзд із першою групою українців приїхав до Мінська, де три доби чекав на прибуття основної групи бійців. Із білоруської столиці батальйон автомашинами перекинули в район р. Березини до м. Лепеля, розташованого на головній трасі Полоцьк—Вітебськ²⁵.

У Білорусі 201-й український батальйон не був сконцентрований в одному місці. Солдатів чотами й сотнями розсіювали по різних опорних пунктах (stürzpunkt). Наприклад, друга сотня сотника Бригідера служила в м. Боровках при штабі куреня, одночасно охороняючи великі склади амуніції та зброї, інші частини перебували в Лепелі, Бойчеково, Комені, Жарах, Воронежі (білоруське село коло р. Березини), Борисові, Велівщині, Боженковичах та інших дрібних поселеннях²⁶.

Після приїзду до Білорусі курінь отримав завдання: охороняти мости на річках Березині та Двіні. Для цього Легіон розташували на території уявного квадрата зі сторонами по 50 км. Відділам, що перебували в містечках (там головно квартирували чоти після боїв у лісах), було також доручено охороняти місцеву німецьку адміністрацію. Крім того, українці мали постійно прочісувати лісові масиви для виявлення й знешкодження партизанських баз і таборів. Кожна сотня Легіону охороняла відведений їй квадрат зі сторонами по 12 км, окрім 2-ї сотні, що завжди залишалася при штабі; 3-тя сотня поруч. Сидора була на півночі зони відповідальності українського батальйону, 1-ша сотня Шухевича — в центрі, 4-та поруч. Павлика — на півдні²⁷.

Тактика щоденного «прочісування» лісових масивів не давала потрібного результату, зате приносила болючі втрати і виснаження українському відділові. Переслідуючи партизанів на невідомій території, солдати натрапляли на ворожі засідки, підривалися на мінах або гинули в непролазних білоруських болотах.

²⁵ Бойцун Р. *Легіон ДУН. (Дружин Українських Націоналістів)*. — С. 49.

²⁶ Кальба М. *У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях*. — Лондон, 1991. — № 8. — С. 970–971.

²⁷ *Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр.* — С. 83.

Намагаючись мінімізувати втрати серед українських бійців, Роман Шухевич, як людина великої особистої відваги, вступив у переговори з керівниками більшовицьких партизанів. Богдан Чайківський згадує, що «Роман пішов до вїйта місцевої громади й сказав йому: “Я хочу говорити з провідником комуністичного підпілля. Я не питаю, знаєш ти його чи ні. Я хочу з ним зустрітися — хай скаже, де і коли”. Вони зустрілися, і Шухевич йому сказав: “Ми не хочемо з вами воювати. Бо ми не зброд німецької застави. Але домовимося так: там де є наш відділ, ви не робите жодних саботажів, я не буду проти вас воювати й на додаток випущу всіх ваших з тюрми”. Відтоді на його території було спокійно, не було жодних історій»²⁸.

Зменшенню втрат серед українських вояків легіону сприяла також відмова Романа Шухевича і Євгена Побігущого брати участь у німецьких акціях стягнення продовольчого контингенту з білоруського населення.

Дбаючи про підлеглих, Шухевич залишався вимогливим командиром, який у зародку ліквідував усілякі негативні явища — наприклад, уживання алкоголю на варті («щоб зігрітися»). Типовий випадок, пов'язаний із дисциплінарними вимогами Романа Шухевича згадує Антон Феденишин: «Хочеться згадати ще випадок, який притрапив нам у Білорусії. Попався нам склад советських військових одностроїв. Були серед них непогані штани, т. зв. “райтки”. Хлопцям вони сподобалися, і майже всі повбиралися у них “по-модному”. Одного разу Шухевич, переїжджаючи нашим селом, запримітив хлопців, прибраних “по-модному” (верх німецький, а низ — советський). Він зробив збірку, добре всіх об'їхав та прогнав муштрою, так, що після того ніхто вже штанів не вбирав — вибив хлопцям з голови “нову моду”»²⁹.

Невдала тактика німців у боях із партизанами, зверхнє ставлення їхніх командирів та невтішні вістки з України призвели до того, що українські добровольці фактично вийшли з підпорядкування німецьких офіцерів. Більша частина куреня самовільно перемістилася в район Лепеля, де було споруджено укріплення

²⁸ Чайківський Б. «Фама». *Рекламна фірма Романа Шухевича*. — С. 77.

²⁹ *Цит. за: Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943*. — Львів, 1999. — С. 77.

пункт навколо місця постою відділу³⁰. На той час у батальйоні налічувалося 650 рядових вояків і 22 українські офіцери.

У спогадах і науковій літературі побутує думка про те, що в керівництва ОУН були плани нелегально перевести Легіон чи то на Чернігівщину, чи то на Волинь для ведення антинімецької партизанської боротьби. Очевидці подають різні версії подій: згідно зі свідченнями одних, наказ покинути німців не був виконаний через те, що його заблокував тодішній «урядуючий провідник» М. Лебедь, інші твердять, що причиною було запізнення наказу, ще інші — що небажання Романа Шухевича виконувати вказівки керівництва і його намагання зберегти біля себе легіонерів, які, мовляв, могли б йому придатись у «боротьбі за владу в ОУН» з М. Лебедем³¹. Ми переконані, що план не було виконано, оскільки він був нереалістичним. Вивести взимку через територію Білорусі, насичену радянськими партизанами та німецькими військами, майже 700 осіб, — без харчів, без точних карт маршруту, без розвідки тощо — було практично неможливо. І якщо Шухевич відкинув такий план, то, очевидно, як план, що означав марну втрату вишколених людей.

1 грудня 1942 р. минув термін річної угоди з німцями. Жоден український легіонер не підписав нового контракту. В результаті цього батальйон почали розформовувати. Перевезення в Україну тривало від 5 грудня 1942 р. до 14 січня 1943 р., людей висилали малими групами по 30—50 осіб. Старшини повинні були їхати останніми, але їхній від'їзд прискорили, їх відправили в передостанній групі 5 січня 1943 р.³² Усі 22 офіцери ДУН, здавши зброю, виїхали під німецьким конвоєм до Львова. Поїзд ішов через Бахмач і Київ на Львів³³.

У дорозі, перебуваючи на вокзалі Бахмача, група офіцерів з ініціативи Р. Шухевича відзначила Святвечір колядками і скромною вечерею. Вранці 8 січня 1943 р. офіцери Легіону в супроводі німецького поручника прибули до Львова.

Існує декілька версій того, як Шухевич вирвався з-під варти й уникнув арешту³⁴. Аналізуючи ці версії, можна припустити, що

події розгорталися так. Ще перебуваючи в Бахмачі, 6 січня 1943 р. Роман Шухевич отримав від одного з легіонерів грипс, переданий цьому вояку під час його відпустки у Львові. Скоріш за все, в документі містилась інформація про те, що ОУН знає про підготовку арешту Р. Шухевича у Львові, очевидно, з доносу німецького зв'язкового офіцера 201-го батальйону кап. Мохи. Під час переїзду Шухевич зав'язав знайомство з німецьким поручником, що конвоював групу старшин Легіону. Скоріш за все, цей офіцер не знав про майбутню долю Шухевича, а тому, мабуть, назвав йому своє прізвище і погодився погостювати в помешканні Шухевичів у Львові. Коли українські старшини разом зі своїм конвоїром прибули до Львова, Роман Шухевич під приводом, начебто має завітати до дружини й попередити її про прибуття гостя, відпросився в поручника-конвоїра і подався на вулицю до телефонного апарата. Мабуть, перевіряючи інформацію про небезпеку, він зателефонував до гестапо (про це говорить у своїх спогадах Богдан Чайківський) і, назвавшись прізвищем німецького поручника-конвоїра, повідомив про прибуття групи українських офіцерів з Легіону до Львова й отримав відповідь, що в гестапо про це знають і уже вислали по них охорону. Ситуація була очевидною, тож Роман Шухевич до конвоїра не повернувся.

Від того дня, від 8 січня 1943 р., й аж до дня своєї героїської загибелі 5 березня 1950 р., понад сім років, Роман Шухевич перебував у підпіллі. Згодом поряд із ним стали й інші старшини, підстаршини, стрільці Українського легіону.

Історичні обставини склалися так, що Легіон Шухевича не перетворився на зародок українського війська, але люди, які пліч-о-пліч із майбутнім Головним командиром УПА пройшли велику школу Дружин українських націоналістів, опинилися серед керівників українського повстання, яке палахкотіло на наших землях до кінця 1950-х рр.

³⁰ Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. — С. 82.

³¹ Мотука Г. *Українська партизанка 1942–1960*. — Warszawa, 2006. — S. 115.

³² Дружини Українських Націоналістів 1941–1942 рр. — С. 104.

³³ Кальба М. *У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів*. — С. 973.

³⁴ Кальба М. *Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943*. — С. 86–88.